

ERDÉLYI MÚZEUM

XIV. kötet.

1897.

X. füzet.

Torma Károly érdemeinek méltatása Dácia aldunai úthálózatának kinyomozásában.

Épen 50 évvel ezelőtt, 1847-ben járta be dr. *J. Neigebaur* pörosz consul, a dunai fejedelemségekből vagyis az akkori Moldova és Oláhországból közép Dáciát s szerkesztette a római Institutnak szánt jelentéseiből gróf *Kemény József*, *Ackner Mihály*, s Hunyadmegye tiszti főorvosa dr. *Fodor András* segítségével „Dacien“ cz. munkájában első rendszeres régészeti monographiánkat. Mily roppant haladást mutat fel Dacia irodalma és földrajzi buvárlata e félszázad alatt attól a térképtől számítva, melyen *Neigebaur* az ő koráig ismert és általa kikutatott régészeti telepeket és lelőhelyeket megörökítette! Hisz eltekintve éjszaki Daciától, hol az egyesült Szamos melléken az egyetlen *Tihoról* jegyezhetett fel biztos római emléket, keleten s főleg nyugatnak alig is sejtették akkoriban a rómaiak térfoglalási határait, úgyhogy az akkori Dacia Hunyadmegyén kívül a Maros közép-völgyén át jóformán Kolozsvárig terjedt s annak *Napoca* nevét is Szamos-Ujvárra magyarázták az útbaigazító *Tabula Peutingeriana* félreértett adataiból.

Oh bizony, a kinek módjában áll kellő áttekintéssel mérlegelhetni e félszázad alatt Dacia régiségei és topographiája körül elért haladásunk egészét, csak az méltányolhatja igazában a csak imént f. évi márczius 1-én, ott az örök város tőszomszédságában *Porto d' Anzioban* kiszenvedett jelesünk: *Torma Károly* bámulatos kitartását és sikereit! Mert a miről *Neigebaur* és társainak 1847-ben még sejtelmük sem lehetett, a *Meszes gerincz Limes dacicusat, az annak*

¹ Dacien Aus den Ueberresten des klassischen Alterthums mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen. Topographisch zusammengestellt von Dr. J. T. Neigebaur. Nebst einer Uebersichtskarte des Trajanischen Daciens. Kronstadt. Druck und Verlag von Johann Gött.

védelmére szánt örvidéket, az alsó-ilosvai castrum mintaszerű felásatásával, északi Dacia helyrajzával és annyi új telepével, a rómaiak hadművelési alapvonalának megállapításával, *Napoca* (Kolozsvár), *Potaissa* (Torda), *Salinae* (Székely-Földvár) pontos meghatározásai-
val együtt az ő vaserélye, bámulatos kitartása fejtette ki ritka gyorsasággal a névtelenség és ismeretlenség sűrű homályából. S a régészetnél is elengedhetetlen jó szerencse, melynek az 1858-ban felfedezett alsó-kosályi hírneves felíratra utólag a *Limes dacicusban* hálálkodik, valóban alig mosolygott valakire bízatóbban, mint épen reá! És mégis buvárlatai delelő pontján, dicsőségének, hírnevének szédületes magaslatán őt sújtotta legkeservesebben a végzet átka is, a midőn egész életének végezeljéül kitűzött *Monumenta Hungariae aevi Romani epigraphica* címmel tervezett és 1857-től egy negyed századon át gyűjtögetett felirattárával már nem gazdagíthatá irodalmunkat, sőt az Aldunától Dáciába vezető úthálózatnak topographiáját és a római sánczok óriás problémáját is épen a teljesedés biztosra vett mozzanatában, reményteljes fáradozásainak befejeződésekor egész váratlanul, összekuszálódottan kelle kiejtenie munkás kezeiből!

Valóban szívet facsaró s igazán kétségbeejtő játéka a sorsnak, hogy a mikor a *Limes dacicus*¹ felső részeivel a M. Tud. Akadémia, és a mívelt világ elismerése között meglepte a tudósokat s nyomban reá az 1879-ig Attila székhelyéül emlegetett ó-budai *Csigadomb* alól *Aquincum* amphitheatrumát² napfényre derítve, duzzadozó remények között Dacia aldunai kapcsolatának oly nagy fontosságú kérdésére szentelte minden erejét s 1881/83. folyamán az egész alvidéket, mondhatnók lépésről-lépésre roskadozó egészsége daczára végig járta, buzdításával, tanításával addig az archaeológiáról alig is álmodó vidéki emberekből, szükös anyagi helyzetük bajait sínlő tanítókból, tanárokból egy egész iskolát nevelt, mely iskola immár másfélévtized óta a *temesvári* és *dévai* történelmi és régészeti társulatokat serény munkásságban tudja tartani s *Fehértemplomban Verseczen* is figye-

¹ Torma Károly A Limes Dacius felső része M. Tud. Akadémia Történettud. Értekezései 1880.

² V. ö. Az aquincumi amphitheatrum északi fele. Jelentés az ottani ásátásokról. Nyolcz fametszettel s tizenöt fénynyomatu táblával 1880. Értekezések a történettudományok köréből.

lemreméltó múzeumokat létesített; a midőn tehát roppant kitartással, igazi hangyaszorgalommal gyűjtögetett tudásának, tapasztalatainak gazdag kincstárát várhatta tőle a hazai közvélemény: egyszerre szárnyszegett madárként kénytelen vala kutatásait abba hagyni. Az a Torma Károly, a ki 1882-ben még az ország lelkesedése között az ó-budai ásatásokról az Akadémia előtt beszámolt s felíratí készletét a bécsi *Archaeologisch epigraphische Mittheilungenben* annyi lelkesedéssel, egyszerűetettel magyarázgatta, s 1886-ban a Dacia történetére oly becses *maroskereszturi* katonai elbocsátó levelet megfejtette: egyszerre elnémultan, szó nélkül tudta még egy évtizedig nézni, követőinek olykor bizony gyarló szárnypróbálgatásait.¹

Ezer szerenese a Gondviselés igazi sugallatát követőleg, hogy a magasabb kritika iránt kevésbé érzékeny társai és tanítványai nem tartották szükségesnek szintén hallgatást fogadni. Így Böhm Lénárt, Fehértemplom akkori polgármestere, az O-Palánkától Dacia belsejébe vezető s a *Tabula Peutingeriana* névtárában *Lederata-tibiscumi* néven jelentkező útvonalról mindjárt azon frissiben, 1883-ban a mikor még Torma Károlyt sem némították volt el kinzó kételyei, a temesvári Történelmi és Régészeti Értesítőben minden nagyobb rigorozítás nélkül közzétette jegyzeteit. *Boleszny Antal* az 1896 tavaszán elhalálozott érdemes orsovai plebános, szintén feldolgozta 1884-ben azon melegeben az Orsováról irányított *Dierna-tibiscumi* másik útszakasz állomásait. Majd *Millekker Bódog*, ma verseczi, akkor fehértemplomi érdemes tanító, valamint *Pontelly István* temesvári gymnasiumi tanár, értékesítették a Torma kisérétében gyűjtött adatokat. Sőt legutóbb 1896-ban Halaváts Gyula² országos geologus is azzal a bevallással egészíté ki a Torma-iskola irodalmát, hogy 1881-ben szintén Torma biztatására fogott a Lederata-tibiscumi útvonal helyrajzának geologisálás közben eszközölt tanulmányozásához.

Örök rejtélyként foglalkoztathatja azért majd Dacia buvárait, hogy mi kedvetlenítette el Torma Károlyt e szépen megindított tanulmányok kifejezedési processusában oly végzetszerűen s miért hagyta annyiban sokat ígérő s tanítványai mindenikére oly lelkesítő búvár-

¹ Torma Károly. A maroskereszturi katonai elbocsátó levél, Archeologiai Értesítő 1886.

² Halaváts Gyula A Lederata-tibiscumi római út Archeologiai Értesítő 1896, évf. I. füz. 4—12 l.

latait? Hisz — a mint e rövid vázlatból is megítélhetjük — a Marsigli Lajos¹ tábornok óta épen kerek 200 esztendőn át annyiak által sikertelenül feszegetett daciai esatlakozó utak hollétéről előtte senkinek részletesebb és pontosabb megfigyelései nem lehettek!

Gr. Marsigli Lajos u. is 1690 körül Karánsebesnél, a valóságot jól megközelítve, jelölte meg az onnan alig 6 kilom. északabbra *Zsuppához*, a Bisztrának a Temesbe torkollásához eső Tibiseum fekvését, s ily módon a továbbiakra is megadta a helyes irányítást, miután a múlt századdal nálunk szintén ismertté vált *Tabula Peutingeriana*,² *Daciába* irányuló útjainak egyesülését Tibiscumnál jelöli. És ennek a helyes útbaigazításnak daczára nemcsak az útvonalak helyrajzával maradtak adósaink a mult század írói, de majdnem feledésbe jutott Tibiseum holléte is.

Mert a múlt század munkásaiból gróf Ariosti József³ ezredes eskakis a felíratok Bécsbe összeállítására és másolására szorítkozott. *Hohenhausen*⁴ esajkáskerületi őrnagy 1775-ben megjelent munkájával az addig tisztázott római helyeket is annyira összekuszálta, hogy az ő felületességével rómainak vett *román stylű* hunnyadmegyei templomok egy részét maig sem bírtuk az irodalomból kigyomláni s a várhelyi romokból kontáruul összeállított demsusi görög cath. templomot nemcsak Duruy *világhistoriája*, de még hazai írók sem átálják *Mars* templomaként emlegetni. Az egyetlen *Griselini Ferencz*⁵ járult némileg a daciai utak tisztázásához, a mennyiben helyes érzéke a *Berzava* folyó nevében felismertette vele a *Lederata-tibiscumi* összekötő út *Berzovia* állomását. Majd *Manert Conrad*⁶ vette fel ismét helyesen a kérdés Ariadne fonalát, a mennyiben tisztán irodalmi források segítségével, jóllehet hazánkat nem is látogathatta, a *Temes*

¹ Marsigli (Aloys Ferdinandus Comes) Danubius. Hagae 1729.

² Orbis antiquus et Tabula Itineraria quae Theodosii Imp. et Peutingeri audit, ad Systema Geographicae redactus et commentaris illustratus opera p. Math. Katancsich. Pars I. Budae MDCCCXXIV. Legujabban Miller Die Weltkarte des Castorius. Ravenstein.

³ Ariosti (Jos) Inscrizioni antiche trovate e vallote tea le Rovine della Transilvania Paduo MDCCXXIII.

⁴ Hohenhausen S. J. Die Alterthümer Daciens in dem heutigen Siebenbürgen, Wien, 1775.

⁵ Griselini Versuch einer Geschichte des Temeswarer Banats, Wien 1780.

⁶ C. Manert Res Traiani imperatoris ad Danubium gestae. Norimbergae 1790.

Bistra egyesülésénél kereste *Tibiscumot*. A két daciai útvonal kapcsolatát tehát kezükben tartották s mégis az újabb hadászati és forgalmi irányzattól befolyásolt írók, különösen a *Tabula Peutingeriana* első hazai magyarázója: *Katanesich* is *Temesvár* felé, a mai *Bazias-Temesvár* vasút vonalán képzeltek a Lederata-tibiscumi útat. És ez a hiedelem annyira belerögződött volt a köztudatba, hogy még *Ortvay Tivadár*¹ is *Tibiscum* helyes felvétele daczára képes vala megengedni a *Temesvárnál* keresendő második *Tibiscum* létezését. S hogy a kérdés jelentőségének a Daciával foglalkozó írók mennyire tudatában éltek, többi közt eléggé illusztrálhatja az is, hogy Ackner Mihály² is, élte alkonyán 1863-ban, az akkor különösen fárasztó út nehézségei daczára, a jelenlegi ág. ev. püspökkel *Müller Frigyes* akkori tanárral *Tibiscumot a Bisztra* betorkolásánál, személyesen kész vala megvizsgálni. E közben 1870-ben *Ormos Zsigmond*³ szerenésesen megtalálta *Zsidovin* községben, a Griselin által is nyomozott Lederata-tibiscumi útvonal közlépső állomását: *Berzoviát* s *Tomaschek Vilmos*⁴ gráci tanár *Ezeres* nevében *Ahibis* vagy *Azizis* állomást vélte hangtanilag megállapíthatónak. Mindezekből *Goos Károly*, segesvári ág. ev. gymnasiumi tanár, a kit szintén legszebb reményre jogosító munkássága közben némított el a korai halál, 1873-ban az egész útvonal megfejtésére kedvet kapván, *Ezerest Ahibis* örökösül fogadta el s *Caput Bubalit Valje Boul* községben vélte megállapíthatónak.

A Lederata-tibiscumi útvonal északi felét ily módon megfejtettnek képzelve, *Goos Károly* a *Berzoviától* délre eső másik féllel még könnyebben s az ő hiedelme szerint sikeresebben is elbánhatott. Hisz *Zsidovintól* épen délre szűrődnek össze a *Versecz közelébe Vatináig* terjedő *Morava* víz forráserei. Mi volt tehát természetesebb, mint hogy oda, *Móriczföld* és *Temes Buttyin* közé helyezze a sok forrást jelentő *Centum putea* állomást. A következő *Arcidavat* pedig a *Ver-*

¹ Ortvay T. *Tibiscum* helyfekvése. *Archaeol. Közlemények* 1886. X. köt. Új f. VII. köt.

² Ackner Müller: *Die römischen Inschriften in Dacien*, Wien, 1865. 18. lapján.

³ Ormos Zsigmond: *Berzovia*. *Archaeol. közlemények* 1871. évf. 142—153 l.

⁴ W. Tomaschek: *Miscellen zur alten Geographie. Zeitschrift für oesterr. Gymnas.* 1867.

seczen 1863 óta ismeretessé vált két római felirat után egybüvé gondolni is képtelenségnek látszott. A Daciahoz vezető útból még hátramaradt *Apoval* Tomaschek után egyszerűen a *Karas* folyót boldogította. Ily módon *Goos Károly* azzal a biztos tudattal végezhetette életét: hogy Dacia legfontosabb esatlakozási útjáról teljes magyarázattal gazdagította hazája irodalmát!

Torma Károly éles szeme azonban csakhamar felismerte a megfjés helyrajzi fogyatkozásait s a míg 1877/8-ban a *Limes dacicus* meszeshegyi szakasza kedvéért ájszaki Daciát még egyszer végig járva *Napocan* (Kolozsvár) *Potaissán* (Torda) át a Maros terére jutott s itt a hadi-utnak Gyula-Fehérvártól *Aranyig* terjedő helyes irányát nyomozgatta, a kolozsvári tanszékéről szabadságolt betegként, már e fontos kérdésekkel élesztgeté szelleme ruganyosságát. S a mint 1879-ben Rómer Flóris budapesti tanszékének örököseként ismét kedvenz tanulmányainak szentelhette minden idejét s az ó-budai *Csigadomb* szerenesés kiásatásával addig példátlan figyelmet és áldozatkészséget támaszthatott az archaeologiai buvárlatok iránt, első gondját mindjárt az annyiféle alakban találgatott daciai összeköttetések tisztázására irányította, s nem utolsó érdeméül tudható be az is, hogy a mit hazai kutató addig el nem érhetett: ő a kormány áldozatkészségét is ki tudta eszközölni régészeti tanulmányaihoz.

A mint tehát 1881-ben *Trefort* minister segítségével kedvenz tanulmányaihoz foghatott, első dolga vala a megállapítottnak vélt *verseczi útirány* felkeresése.

Az Alföld 85 m. rónájából hirtelen 407 m. magasra szökellő verseczi várhegy romjaiban római téglát constatálva, *Arcidava* fekvését Versecezzel azonosítá ő is, mint *Goos Károly*. Onnan délre *Duplaj*, *Gereben* (*Grebenacz*), *Oresacz* várháromszögében *Apot* Dacia igazi kapujául nyilvánítva, egész lelkesedéssel kelt át a Dunán, hogy *Rama*, *Szendró* irányában felfelé s majd (a szerb *Posarevac*) Orsova felé a Duna mentén Moesia-Dacia felrattárát gazdagítsa.

A bécsi Archeologisch-epigraphische Mittheilungen 1882. (VI.) évfolyamában még az ő szokott elevenségével publicálja felírata gazdag eredményét; 1882-ben tele vállalkozási kedvvel, édes reménykedéssel fejezte be aldunai utazása előtt az aquincumi amphitheatrum déli részét. És mekkora lelkesedéssel, mily büszke önérzettel adta elé 1883. májusában a hunyadmegyei történelmi és régészeti

társulatnak örökre feledhetetlen, nagyfényű közgyűlésén a daciai út vonalnak a Traján-tábla domborműveiben megörökített állomásairól szóló értekezését! Mekkora ámúlattal szemléltük mi kezdő tanítványok az immár készülőnek jelzett nagy munkához szánt szép térképeket és illustratiókat, melyek főleg a deliblái homoksvatag szélén Duplaj, Gereben, Oresácznál megállapított hármassá várnak jelentőségét lesznek vala hivatva Dacia történetében beigazolni!

A viharos tetszésnyilvánításokkal jutalmazott előadástól még jobban fellelkesítve, rögtön, 1883 júniusában ismét leútazott Verseczre, hogy rajzait, térképeit a helyszínén felülvizsgálhassa. Így tanulmányait befejezettnek vélve, Millekerrel 1883 július 2-án duzzadó jó kedvvel a Versecztől 36 kilométerrel keletebbre eső Váradjára rándulva, a *Kília* hegy őstörténelmi eszerpmaradványait gyűjtögetve, a Karas balpartján egyszerre maga előtt látta a Verseczhez feltételezett *Arcidava* castrum négyszögét! S hogy legkisebb kételye se maradhasson e váratlan felfedezés valóságára felől, kevésse fennebb, a Karasba szakadó Cernoveč mentén Komoristyének a „Drumu Joene“ néven a Versecznél hasztalanul keresett római utat is megmutatta a föld népe s Nagy-Szurdukon át eljutott a következő *Centum putea* castrumához is. *Ezzel bebizonyított, hogy a római út Versecz elkerülésével a verseczi sziget-hegységtől keletre a mai kevésbé járt mellékvölgyön kereste Dacia megközelítését s Goos Károlynak oly tetszetős elmélete a valósággal homlokegyenest ellenkező puszta combinatio vala!*

A mily örvendetesen érintette kezdetben ez a a nem várt észlelet *Torma Károlyt*, épen annyira lesújtónak bizonyult utólag reá nézve, főleg az okból, mert *Zsidovintól* éjszakra *Ahihis* és *Caput Bubali* hollétéről nem sikerült ily könnyen megbizonyosodnia. *Ezeresenél* rögtön megállapította útja eredménytelenségét. Onnan *Furlugra* menve, habár kétségtelen római maradványok fogadták, *Ahihis* castrumát nem sikerült ott sem megtalálnia!

Még kevésbé illet *Caput Bubali* a Poganis forrásain kivül már a Temes terére eső *Valje Boul* községre, hol ugyan mai napság a Karánsebes poganis-völgyi út elhalad; de a hol római emlékek híre pora sincs.

Három fáradságteljes esztendő után ez a lesújtó tapasztalat véghetetlenül bénítólag érintette *Torma Károly* lelkét, hisz a mit

annyi kedvvel, lelkesedéssel idáig megdönthetetlen igazságként hirdetett: annak alaptalanságáról vala kénytelen megbizonyosodni. S mert a párhuzamosan nyomozgatott *római sánczok* labirinthjából sem találhatta meg a minden kétségen felüli biztossággal kivezető fonalat, sőt Aradmegye keleti hegyes vidékein megannyi új kérdőjelként azelőtt nem sejtett *sánczvonalak* állották útját: esodálhatjuk-e, ha e gyengülő szervezetét annyira rongáló régi szívbaja felújulásával életét veszélyeztető fáradalmas bejárások folytatásához kedvét elveszítette s keserű csalódásában, végleg szakítani kívánt e sisiphusi megpróbáltatásokkal. Az a bonus aventus, melynek ő északi Dacia helyrajzi megállapításában annyit köszönhetett, élete legelhatározobb vállatánál vált hűtlenné hozzá! S a Torma Károly érzékeny lelke, lobbanékony természete nem volt az ilyen megpróbáltatásokra alkotva. Ifjúkori ábrándjainak, egész élete munkájának porba omlását, megsemmisülését jelentette reá nézve ez a váratlan csalódás. Méla borongással tűnődött még néhány évig a sors könyörtelen játéka felett, s szinte ezéltatos bántásnak vette, ha a beavatatlanok erre a kényes témára siklottak kérdezősködésükkel. Lelke vigaszát az ó-budai ásatások mind szebb és szebb sikereiben, a fórum, a Mithraem, a főuteza s fürdő kitakarásában kereste. De a mint 1887-ben tanszékétől megválva a tudományos körökhöz fűződő összeköttetései is lazulását kelle éreznie, hovatovább mind nagyobb erőt vett rajta a teljes elkedvetlenedés! A nagyközönség ezt a tudós körökben sem igen sejtett elnémulást, a közbejött körülményeknek, sorsesapásoknak s egészsége hanyatlásának tulajdonítá, holott a beavatottak előtt tudva volt az is, hogy római tartózkodásának megválasztásában is kedvenc tanulmányainak felelevenítéséhez fűző reménységek irányították.

Az örök város kimeríthetetlen tudományos kincsei sem deríthetének világot a tibiscumi útvonal végső állomásainak hollétére s Torma Károly, a ki a matematikai kérlelhetetlen bizonyosság embere vala s a történelem és ókori földrajz mívelőinél annyi tévedésre vezető irodalmi hypothesisok mentő horgonyát nagyfontosságú bűvárlatai során nem vette igénybe soha, miután saját kételyeit elnémtani képes helyrajzi észleletekkel nem rendelkezett: irodalmunk és tudományosságunk örök és helyrehozhatatlan kárára, inkább félretette fáradtságos kutatásainak összes eredményeit, semhogy hiányos munkával lépjen a nyilvánosság elé.

